

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

3-2022

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК.ФЕРГУ

Muassis: Farg'ona davlat universiteti.

«FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» "Scientific journal of the Fergana State University" jurnali bir yilda olti marta elektron shaklda nashr etiladi.

Jurnal filologiya, kimyo hamda tarix fanlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnaldan maqola ko'chirib bosilganda, manba ko'rsatilishi shart.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 2 sentabrda 1109 raqami bilan ro'yxatga olingan.

Muqova dizayni va original maket FarDU tahririy-nashriyot bo'limida tayyorlandi.

Tahrir hay'ati

Bosh muharrir
Mas'ul muharrir

SHERMUHAMMADOV B.SH.
ZOKIROV I.I

FARMONOV Sh. (O'zbekiston)
BEZGULOVA O.S. (Rossiya)
RASHIDOVA S. (O'zbekiston)
VALI SAVASH YYELEK (Turkiya)
ZAYNOBIDDINOV S. (O'zbekiston)

JEHAN SHAHZADAH NAYYAR (Yaponiya)
LEEDONG WOOK. (Janubiy Koreya)
A'ZAMOV A. (O'zbekiston)
KLAUS XAYNSGEN (Germaniya)
BAXODIRXONOV K. (O'zbekiston)

G'ULOMOV S.S. (O'zbekiston)
BERDISHEV A.S. (Qozog'iston)
KARIMOV N.F. (O'zbekiston)
CHESTMIR SHTUKA (Slovakiya)
TOJIBOYEV K. (O'zbekiston)

Tahririyat kengashi

QORABOYEV M. (O'zbekiston)
OTAJONOV S. (O'zbekiston)
O'RINOV A.Q. (O'zbekiston)
KARIMOV E. (O'zbekiston)
RASULOV R. (O'zbekiston)
ONARQULOVA K. (O'zbekiston)
YULDASHEV G. (O'zbekiston)
XOMIDOV G'. (O'zbekiston)
DADAYEV S. (O'zbekiston)
ASQAROV I. (O'zbekiston)
IBRAGIMOV A. (O'zbekiston)
ISAG'ALIYEV M. (O'zbekiston)
TURDALIYEV A. (O'zbekiston)
AXMADALIYEV Y. (O'zbekiston)
YULDASHOV A. (O'zbekiston)
XOLIQOV S. (O'zbekiston)
MO'MINOV S. (O'zbekiston)
MAMAJONOV A. (O'zbekiston)

ISKANDAROVA Sh. (O'zbekiston)
SHUKUROV R. (O'zbekiston)
YULDASHEVA D. (O'zbekiston)
JO'RAYEV X. (O'zbekiston)
KASIMOV A. (O'zbekiston)
SABIRDINOV A. (O'zbekiston)
XOSHIMOVA N. (O'zbekiston)
G'OFUROV A. (O'zbekiston)
ADHAMOV M. (O'zbekiston)
XONKELDIYEV Sh. (O'zbekiston)
EGAMBERDIYEVA T. (O'zbekiston)
ISOMIDDINOV M. (O'zbekiston)
USMONOV B. (O'zbekiston)
ASHIROV A. (O'zbekiston)
MAMATOV M. (O'zbekiston)
SIDDIQOV I. (O'zbekiston)
XAKIMOV N. (O'zbekiston)
BARATOV M. (O'zbekiston)

Muharrir: Sheraliyeva J.

Tahririyat manzili:

150100, Farg'ona shahri, Murabbiylar ko'chasi, 19-uy.
Tel.: (0373) 244-44-57. Mobil tel.: (+99891) 670-74-60
Sayt: www.fdu.uz. Jurnal sayti

Bosishga ruxsat etildi:
Qog'oz bichimi: - 60x84 1/8
Bosma tabog'i:
Ofset bosma: Ofset qog'ozi.
Adadi: 10 nusxa
Buyurtma №

FarDU nusxa ko'paytirish bo'limida chop etildi.
Manzil: 150100, Farg'ona sh., Murabbiylar ko'chasi, 19-uy.

Farg'ona,
2022.

A.Mamadaliyev, X.Kushiyeu, Z.AbdullayevaSirdaryo viloyati sharoitida og'ir metallardan *Cannabis Sativa L.* o'simliklarining himoya qilishda fenolli tizimi 358**A.Turdaliyev, K.Asqarov, M.Aktamov**

Sug'oriladigan tuproqlarning biogeokimyoviy muammolari 363

ILMIY AXBOROT

F.Madraximova

Yoshlar ma'naviyatini shakllantirishda hamkorlik texnologiyalari 369

M.Nasirov

Badiiy matnning assotsiativ maydon tahlili..... 372

B.Muxtoraliyev

Anvar Obidjon ijodi adabiyotshunoslik ko'zglasida 375

X.Mamatismoilova

Tarixiy etnolisoniy jarayonlar va o'zbek xalqining milliy tili 379

K.Topvoldiyev

Lingvokulturologiyada "sharq" konseptining masalalari 384

Z.Akbarova, D.Rustamova

Boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqida leksik sinonimlarni faollashtirish bosqichlari 388

Song Ho-Lim

Chig'atoy turkiyning adabiy-uslubiy xususiyatlari..... 391

O.Uzaqova

Ingliz va o'zbek tillarida kompyuter terminografiyasining lingvistik xususiyatlari 396

F.Anvarova

Ilk o'rganuvchilarda ingliz tili o'qitishning pedagogik usullari 400

Sh.Iskandarova, S.Sotvoldiyeva

Mavhum otlar va ularning o'zbek tilshunosligidagi tadqiqi xususida 404

M.Yusupova

Evfemizmlar tasniflarining tahlili 407

F.Nurdinova

Tarjimada so'z tanlash mahorati xususida..... 409

Sh.Sherg'oziyev

«Boburnoma» matnidagi shaxslar tasvirida saj'i matavoziyning o'rni va ularning inglizcha tarjimalarda aks etishi..... 413

Z.Pazilova

O'zbek va nemis tillarida dafn marosimi bilan bog'liq leksik birliklar tahliliga doir 416

Z.Axmedova

Lingvokulturologiya nazaridagi rimlar 420

Sh.Dushatova

Tabu so'zlar o'rganilishi va kelib chiqish tahlili..... 425

BIBLIOGRAFIYA 428

MAVHUM OTLAR VA ULARNING O‘ZBEK TILSHUNOSLIGIDAGI TADQIQI XUSUSIDA

РЕФЕРАТНЫЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ И ИХ ИЗУЧЕНИЕ В УЗБЕКСКОМ
ЯЗЫКОЗНАНИИ

ABSTRACT NOUNS AND THEIR STUDY IN UZBEK LINGUISTICS

Iskandarova Sharifa Madaliyevna¹, Sotvoldiyeva Sadoqat Azizjon qizi²¹Iskandarova Sharifa Madaliyevna– filologiya fanlari doktori, Farg‘ona davlat universiteti
professori²Sotvoldiyeva Sadoqat Azizjon qizi

Farg‘ona davlat universiteti magistranti

Annotatsiya.

Ushbu maqolada abstraksiya tushunchasi va uning insoniyat tafakkuri bilan bog‘liqligi yoritiladi. Abstraksiya tushunchasini izohlashda miflarga, folklor namunalari, diniy matnlarga murojaat qilinadi. Maqolada mavhum va aniq otlarning grammatik xususiyatlari izohlanadi. O‘zbek tili grammatikasining shakllanish tarixi va mazkur sohada olib borilgan tadqiqotlar haqida bahs yuritiladi. Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi “Avesto”, xalq og‘zaki ijodi namunalari va Alisher Navoiy ijodida uchraydigan mavhum otlarga murojaat etiladi. Denotativ va signifikativ ma’nolar izohlanadi. Abstrakt otlarni o‘zbek tilshunosligida o‘rganilishi va mazkur sohada olib borilgan tadqiqotlar kabi masalalar xususida so‘z yuritiladi.

Аннотация.

В этой статье рассматривается понятие абстракции и ее отношение к человеческому мышлению. При объяснении понятия абстракции делается ссылка на мифы, образцы фольклора и религиозные тексты. В статье разъясняются грамматические особенности абстрактных и конкретных существительных. Будут обсуждены история грамматики узбекского языка и исследования, проводимые в этой области, Авеста, священная книга зороастризма, примеры народного устного творчества, отвлеченные существительные, встречающиеся в творчестве Алишера Навои. Объясняются денотативные и знаменательные значения. Обсуждаются такие вопросы, как организация абстрактных существительных в узбекском языкознании и исследования, проводимые в этой области.

Abstract

This article covers the concept of abstraction and its relation to human thinking. When explaining the concept of abstraction, reference is made to myths, examples of folklore, and religious texts. The article explains the grammatical features of abstract and concrete nouns. The history of Uzbek language grammar and the research conducted in this field will be discussed. Avesta, the holy book of Zoroastrian religion, examples of folk oral creativity and abstract nouns found in Alisher Navoi's work will be discussed. Denotative and significant meanings are explained. The organization of abstract nouns in Uzbek linguistics and the research conducted in this field are discussed.

Kalit so‘zlar: folklor, morfologiya, ot so‘z turkumi, mavhum otlar, denotativ ma‘no, signifikativ ma‘no, denotat

Ключевые слова: фольклор, морфология, существительные, абстрактные существительные, денотативное значение, знаменательное значение, денотат.

Key words: folklore, morphology, nouns, abstract nouns, denotative meaning, significant meaning, denotation.

KIRISH

XX asrning boshlariga kelib, o‘zbek tilshunosligi tarixida morfologiya bo‘limini tadqiq etish va mazkur yo‘nalishda tadqiqotlar olib borishga e‘tibor kuchaydi. Ma‘lumki, o‘zbek tilshunosligining shakllanishida A.Fitratning xizmatlarini alohida ta‘kidlash zarur. Fitrat o‘zining “Sarf” va “Nahv” asarlari bilan o‘zbek tili grammatikasini nazariy jihatdan asoslashga harakat qildi. Keyinchalik, M.Shamsiyev, Sherbek, H.Qayumiy va S.Dolimovlar tomonidan o‘zbek tili grammatikasiga bag‘ishlangan bir qancha asarlar maydonga keldi. O‘zbek tilshunosligiga morfologiya va grammatika atamalarining olib kirilishi O.Usmonov va B.Azizov [1] nomlari bilan bog‘liq. Mazkur yo‘nalishdagi tadqiqotlar A.G‘ulomovning ishlarida yanada yuqori pog‘onaga ko‘tarildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Mazkur maqolada ilmiy bilishning tarixiylik, analiz, sintez, mantiqiylik va obyektivlik kabi usullaridan foydalanildi. Dunyo ilm-fani tamaddunida salmoqli o‘ringa ega bo‘lgan ajdodlarimiz asarlarida ham mavhum otlar haqidagi qarashlariga guvoh bo‘lamiz. Abstrakt nomlar insoniyat tafakkuri bilan aloqador bo‘lib, avvalo, diniy qarashlar bilan chambarchas bog‘liqligini kuzatishimiz mumkin. Insoniyat paydo bo‘lgandan boshlab, hozirgi kunga qadar abstrakt tushunchalarni

izohlash falsafa, dinshunoslik, tilshunoslik hamda adabiyotshunoslik kabi sohalarning asosiy o'rganish obyektlaridan biri bo'lib kelmoqda.

NATIJALAR

Ma'lumki, Abdurauf Fitrat o'z asarlarida so'z turkumlari, xususan, ot so'z turkumi va uning grammatik ma'nosi haqidagi qarashlarini bayon etadi. Uning ta'rifiga ko'ra, "...bildirgan ma'noga ot bo'lib taqalg'on so'z ot" deyiladi. Otlarning hammasi borliqdagi ko'zga ko'ringan narsa"ni ifodalashi shart emas. Es, qayg'u, zulm kabi " ma'nosi ko'zga ko'rinmas otlarning ma'no jihatidan aniq va mavhum turlarga ajralishi haqida aytib o'tadi [2].

Mavhum otlar insonning tafakkur tarzi bilan bog'liq ekan, bu bevosita insoniyatning paydo bo'lishi va undagi mifologik va diniy dunyoqarashning shakllanishi bilan aloqadorligini ta'kidlash zarur. Ma'lumki, xalq badiiy tafakkurining eng qadimgi namunalari miflar bo'lib, ular keyinchalik yagona xalq bo'lib shakllangan har bir urug' yoki etnos og'zaki ijodida paydo bo'lgan va hozirda ham mavjud. Turkiy xalqlar miflarining eng qadimgi namunalari zardushtiylarning muqaddas kitobi sanalgan "Avesto" orqali yetib kelgan bo'lsa, ma'lum qismi xalq og'zaki ijodiyotining turli janrlari tarkibida saqlanib qolgan hamda ularda ibtidoiy inson tafakkurining turli qirralari namoyon bo'ladi. Xususan, "Avesto" da tasvirlangan xudolar, pahlavonlar haqidagi afsonalar o'zbek xalq og'zaki ijodida mavjud bo'lgan "Odami Od", "Er Xubbi" afsonalariga syujet jihatidan o'xshashligi yuqoridagi mulohazalarga dalil sifatida xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Mavhum otlarning falsafasi va badiiyati tasavvuf ta'limoti namoyondalarining asarlarida ham keng talqin qilingan. Tasavvuf adabiyotida mavhum ma'noli tushunchalarni konkret so'zlar — timsollar orqali berish an'anaga aylangan. Mazkur hodisa ushbu ta'limotning yirik vakillarida biri — Alisher Navoiy ijodida ham ko'zga tashlanadi. Navoiy ijodida abstrakt so'zlarning turli ma'nolarda qo'llanganligi, mavhumlik darajasi g'oyatda baland bo'lgan ishq, muhabbat, pahlavonlik, go'zallik, sarxushlik kabi leksemalar ma'nosining aniq dalillar asosida ochib berilganligini ko'rishimiz mumkin. Xususan, Toshkent davlat sharqshunoslik institutida fundamental tadqiqotlar grand loyihasi asosida "Xamsa"ning uchinchi dostoni "Layli va Majnun" ning konkordansi tuzilganligi hamda mazkur doston leksikografiyasi ko'zdan kechirilganda "dard-u g'am" leksik-semantik guruhi katta qismni tashkil etishi ma'lum bo'ldi. Doston tarkibidagi mavjud 9994 so'z shaklidan 574tasini ta'kidlangan tematik guruhga doir material tashkil qiladi. Mazkur ko'rsatkich "Layli va Majnun" dostonining qayg'uli asarligidan nishona bo'lsa, boshqa tomondan shoir so'z boyligining nechog'lik boyligidan darak beradi [3].

Ma'lumki, aniq predmetlarni yoki predmet sifatida tasavvur qilinadigan tushunchalarni ifodalaydigan otlar ma'nosiga ko'ra, atoqli va turdosh otlarga bo'linadi. Biror shaxs, narsa yoki joyga atab qo'yilgan nomlar atoqli otlar sanalsa, bir turdagi shaxs, narsa, o'rin-joy, faoliyat-jarayon nomlarini bildiruvchi otlar turdosh otlar hisoblanadi. Turdosh otlar qanday tushunchani ifodalashiga ko'ra 2 xil bo'ladi: 1) aniq otlar; 2) turdosh otlar. Sezgi a'zolarimiz orqali bilishimiz mumkin bo'lgan tushunchalarni ifodalash uchun xizmat qiladigan otlar aniq otlar deyiladi. Sezgi a'zolarimiz orqali bilishimiz mumkin bo'lmagan, tafakkur va tasavvur orqali idrok qilinadigan tushunchalarni bildirgan otlar mavhum otlar deyiladi.

O'zbek tilshunosligida mavhum otlar tadqiqiga bag'ishlangan izlanishlar talaygina. Mazkur tadqiqotlarda, mavhum otlar haqida fikr yuritilganda, so'zning leksik ma'nosiga e'tibor qaratish zarurligi ta'kidlanadi. Xususan, tilshunos olim Azim Hojiyev o'zining "Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati" da mavhum otga quyidagicha ta'rif beradi. "Mavhum ot — mavhum tushunchani ifodalovchi ot; yoshlik, sevgi, qayg'u, uyqu va boshqalar" [4].

M.Hakimovning nomzodlik dissertatsiyasida abstrakt nomlar haqida fikr yuritadi hamda mavhum hamda aniq otlarni, konkret va abstrakt nomlar deb nomlashni ma'qullaydi. Abstrakt otlar ma'nosini izohlashda denotativ va signifikativ ma'nolarga e'tibor qaratadi [5].

Signifikativ ma'no yoki "sof lisoniy" ma'no obyektiv voqelikning maxsus lisoniy ini'kosi, leksik birlikning asosiy semantik mundarijasidir. Bunday ma'no belgining (nomning) boshqa bir leksik birlikdan farqlash uchun tushunchadan muayyan belgilarning tanlab olinishi hisobiga yuzaga chiqadi. Mazkur ma'no, ko'pincha, so'z ma'nosi deb yuritiladi va lug'atlarda izoh sifatida beriladi [6].

Denotativ ma'no leksik birlikning o'zi nomlayotgan voqelikdagi narsa bilan munosabatini ko'rsatadi. Denotativ ma'no aniq narsani, muayyan hodisani (denotatni) bildiradi va "bu so'z nimani

ifodalaydi?”, degan savolga javob beradi. Ta’kidlash lozimki, denotativ ma’no va denotat ayni bir hodisa emas. Denotativ ma’no denotat asosida shakllansa-da, ular alohida mohiyatdir.

Shu asosda, tadqiqotchi mavhum otlarda denotativ ma’nodan ko’ra signifikativ ma’no ustunligini ta’kidlaydi.

XULOSA

Yuqoridagilardan xulosa qilish mumkinki, xalqimiz ko’p asrlardan buyon abstrakt tushunchalarga murojaat qilib kelmoqda. Bunday tushunchalar insonlarning orzu-istaklari, o’ylari, xulosalarini o’zida aks ettirganligi bilan ahamiyatli. Tildagi mavhum tushunchalar va ular anglatgan o’ziga xos ma’nolarni anglashga intilish va tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu asosda, abstrakt nomlarni lingvistik aspektida o’rganish mazkur yo’nalishdagi tadqiqotlar rivojlanishida asosiy omil bo’lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Горский Д.П. Восросы абстракции и образования понятий. М.: АН СССР, 1961.
2. Нурмонов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи. –Тошкент: Ўзбекистон, 2002.(History of Uzbek linguistics.)
3. Хожиев А. Тилшунослик терминларининг изохла лугати. –Т., 1993. (Annotated dictionary of linguistic terms)
4. Ҳақимова М.К. Ўзбек тилида абстракт номлар семантикаси: Филол.фанл.докт.... автореф. Тошкент, 2019. (Semantics of abstract nouns in the Uzbek language: Filol.fanl.doct... autoref)
5. Калинина Л.В. Лексико-грамматические разряды имён существительных как пересекающиеся классы слов: Автореф.дисс. филол.наук. Киров, 2009.
6. Нурманов А., Искандарова Ш. Тилшунослик назарияси //Тошкент: Фан. – 2008.(Linguistic theory)
5. Қурбонова Б. Лексик сатҳда локаллик ва географик ландшафт номлари // Ўзбек тили ва адабиёти. 2007-йил, 1-сон (Names of locality and geographical landscape at the lexical level // Uzbek language and literature)
6. Ganieva D. Semantic Syncretism and Polyfunctionality
7. Ganieva S. A. Hypo-Hyperonymic Relationship Between parema and its Unts //Current Research Journal of Philological Sciences RESEARCH (2767-3758). – 2021. – Т. 2. – №. 06. – С. 84-87.
8. Искандарова, Ш. (1998). Лексикани мазмуний майдон асосида ўрганиш муаммолари. Т.: Фан. (Problems of learning vocabulary based on content field.)